

Het West-Europese huwelijkspatroon

Beter laat en soms wel nooit?

In 1968 betoogde de demograaf John Hajnal dat er in Noordwest-Europa een specifiek huwelijkspatroon zou bestaan, dat wordt gekenmerkt door een relatief hoge leeftijd bij het eerste huwelijk, neolokaliteit en relatief veel ongehuwden. Genealogische data, zoals ondertrouwinschrijvingen, aangevuld met gegevens uit bijvoorbeeld belastingregisters, maken het mogelijk om Hajnals stelling voor de lange termijn, vanaf het einde van de zestiende eeuw, te toetsen.

René van Weeren en Anita Boele

Het huwelijk is van alle tijden, regio's en culturen: overal ter wereld zijn er allerlei manieren om twee (of in sommige culturen zelfs meerdere) partners met elkaar in de echt te verbinden. Uiteraard bestaan er veel verschillen tussen culturen: in sommige regio's in India en Pakistan groeit de ongerustheid onder meisjes wanneer zij rond hun twintigste verjaardag nog steeds geen geschikte partner hebben gevonden. Als rondreizende vrouwelijke toerist van begin dertig krijg je in Zuidoost-Azië nog steeds regelmatig de vraag of je getrouwd bent en een medelijdende blik wanneer je vertelt dat dit niet het geval is. In landen als Groot-Brittannië en Nederland daarentegen is het absoluut niet ongebruikelijk

om ongehuwd te blijven, of om pas op relatief late leeftijd te trouwen: volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek lag in Nederland in 2015 de gemiddelde huwelijksleeftijd bij het eerste huwelijk voor vrouwen op 34,5 en voor mannen op 37,4 jaar. En hoewel er tegenwoordig een bredere keuze aan samenlevingsvormen bestaat dan ooit tevoren, blijkt deze huwelijksleeftijd toch opvallend hoog ten opzichte van vergelijkbare landen en regio's.

Het Europese huwelijkspatroon

Wat de hoge huwelijksleeftijd betreft lijken de Britten en Nederlanders in een lange traditie te staan. In 1968 stelde de Hongaars-Britse demograaf John Hajnal (1924-2008) dat er een

zogenaamd (West-)Europees Huwelijkspatroon (*European Marriage Pattern*, afgekort EMP) zou bestaan. Volgens Hajnal liep er een virtuele scheidslijn door Europa van Sint-Petersburg naar Triëst, waarbij ten westen van deze lijn het EMP zichtbaar was. Kenmerkend voor dit EMP waren volgens Hajnal:

- een relatief hoge leeftijd bij het eerste

Zelfportret van de schilder Herman van Vollenhove, in zijn werkplaats bezig met het portretteren van een echtpaar, 1612. Coll. Rijksmuseum, Amsterdam

huwelijk. Vooral de huwelijksleeftijd van vrouwen in Noordwest-Europa lag hoog in vergelijking met die van hun seksegenoten elders;

- een relatief klein leeftijdsverschil (gemiddeld tussen de een en drie jaar) tussen huwelijkspartners bij eerste huwelijken, vooral veroorzaakt door de relatief hoge leeftijd van de bruid;

- neolokaliteit, dat wil zeggen de gewoonte dat gehuwde koppels na het trouwen een eigen huishouden begonnen, los van het ouderlijk huis. Echtparen gingen niet inwonen bij hun (schoon)ouders, maar stichtten een eigen huishouden, op een fysiek andere locatie. In de praktijk kon dat natuurlijk dichtbij het huis van de ouders zijn,

maar het kwam ook voor dat men vanwege werk of scholing naar elders was vertrokken, in een verder gelegen stad of dorp;

- een relatief groot aantal mensen dat überhaupt niet trouwde. Ongehuwden, zowel mannen als vrouwen, vormden een

niet te verwaarlozen groep binnen deze samenlevingen.

Na Hajnal hebben verschillende historisch demografen zijn ideeën onderzocht en getoetst. Hoe ontwikkelden huwelijksleeftijden zich door de eeuwen heen, hoe groot waren de leeftijdsverschillen tussen mannen en vrouwen, en hoe waren huishoudens eigenlijk samengesteld? En sinds wanneer en waarom was dit patroon eigenlijk tot ontwikkeling gekomen? En wat waren de gevolgen daarvan? Critici van Hajnals theorie hebben gewezen op het feit dat aan weerszijden van de 'lijn van Hajnal' een grote variatie in huwelijkspraktijken bestond en verschillende 'cocktails' van kenmerken mogelijk waren: de scheidslijn zou daarom veel minder scherp zijn dan Hajnal had gesuggereerd. Verschillende studies naar historische huwelijkspraktijken in de Noordzeeregio echter doen vermoeden, dat in onze regio het EMP al eeuwen lang aan te wijzen is. In hun veelbesproken artikel 'Girlpower' uit 2010 beschrijven Tine De Moor en Jan Luiten van Zanden de factoren die de ontwikkeling van het EMP sinds de late Middeleeuwen mogelijk maakten, zoals de huwelijksleer van de kerk – die overeenstemming (consensus) tussen geliefden als noodzakelijke basis voor een geldig huwelijk voorschreef –, erfrechtelijke aspecten en een relatief goed ontwikkelde arbeids- en kapitaalmarkt. Hoewel gegevens voor deze vroege periode schaars zijn, weten we uit de bewaarde bronnen dat vrouwen in de Nederlanden trouwden rond de 20 jaar; voor mannen lag deze leeftijd iets hoger. In de loop van de zestiende eeuw steeg deze leeftijd voor vrouwen echter naar 23,5-25 jaar en kwam hij voor mannen nog iets hoger te liggen. Ter vergelijking: Italiaanse bronnen uit de vijftiende eeuw tonen aan dat de gemiddelde huwelijksleeftijd voor vrouwen (18 jaar) in die regio's vaak veel lager lag en voor man-

Huwelijksportret van Reynu Meynertsdr Semeys uit 1595, toegeschreven aan Jan Claesz uit Enkhuizen en vervaardigd ter gelegenheid van haar huwelijk met de een jaar oudere ontdekkingsreiziger Jan Huygen van Linschoten. Coll. Stichting Portret van Enkhuizen

nen juist hoger (30 jaar) dan in de Lage Landen. Beschikbare gegevens voor de zeventiende en achttiende eeuw voor een aantal dorpen (bijvoorbeeld Maasland en Duiven) en steden (Amsterdam) laten eveneens relatief hoge leeftijden zien: zowel in de stad als op het platteland trouwden mannen gemiddeld tussen de 25 en 30 jaar en vrouwen tussen de 24 en 28 jaar, voor die tijd een relatief hoge huwelijksleeftijd voor een eerste huwelijk in vergelijking met andere landen.

Amsterdamse ondertrouwsinschrijvingen

Onderzoek naar het huwelijksgedrag in voorgaande eeuwen is tot nu toe grotendeels gebaseerd op gegevens verkregen op basis van kleinere casestudies of steekproeven over een beperkt aantal jaren. Voor de bronnen die beschikbaar zijn, geldt bovendien dat het vaak een onmogelijke, tijdrovende klus is voor de individuele onderzoeker om de talloze gegevens van een langere tijdsperiode

De hoge huwelijksleeftijd zorgde ervoor dat jongeren en jongvolwassenen de gelegenheid hadden om zich te scholen en allerlei vaardigheden te ontwikkelen voordat zij een gezin stichtten

in te voeren en bruikbaar te maken voor analyses. Om een grote hoeveelheid data te verzamelen over een langere periode, heeft het onderzoeksteam 'Instituten voor Collectieve Actie' van de Universiteit Utrecht in 2014 in samenwerking met het Stadsarchief Amsterdam en het websourcing platform VeleHanden van Picturae het project 'Ja, ik wil!' opgezet. Dankzij het enthousiasme en de inzet van een grote groep vrijwilligers is het gelukt om tussen februari 2014 en februari 2016 een database samen te stellen met een rijk palet aan gegevens afkomstig uit de Amsterdamse ondertrouwsinschrijvingen voor een periode van meer dan twee eeuwen.

De keuze om juist deze bron in een database in te voeren is gebaseerd op de omvang (ruim negenhonderdduizend inschrijvingen), de volledigheid over een lange aaneengesloten periode (alle ondertrouwregisters vanaf 1578 tot en met 1811 zijn bewaard gebleven), en vooral ook op de uitgebreidheid van de gegevens. In vergelijking met soortgelijke registers in andere plaatsen namen de commissarissen van huwelijkse zaken in Amsterdam namelijk veel gegevens over de aanstaande bruid en bruidegom op in de ondertrouwregisters. Naast namen, plaats van herkomst, en verblijfadres moesten partners hun leeftijd melden en aangeven of hun ouders nog in leven waren. In sommige perioden werden bovendien het beroep van de bruidegom of het geloof van de aanstaande echtelieden vermeld. Daarnaast dienden zowel de man als de vrouw de inschrijving die op basis van deze gegevens werd opgesteld te ondertekenen met hun eigen naam of, wanneer zij niet konden schrijven, met een kruisje.

De gegevens uit een representatief deel van de ondertrouwsinschrijvingen zijn binnen het 'Ja, ik wil!'-project ingevoerd

Heer die een dame 's nachts buiten haar huis het hof maakt. Aquatrel door Gesina ter Borch, 1658 of 1659. Coll. Rijksmuseum, Amsterdam

en worden op dit moment gereedgemaakt voor verder onderzoek. De database vormt daarmee een belangrijke bron om ontwikkelingen in huwelijksleeftijden van huwelijkspartners over een langere periode te volgen. Bovendien zal aan de hand van de gegevens over bijvoorbeeld herkomst van bruidsparen ook nagegaan kunnen worden in hoeverre huwelijkspartners van geboren en getogen Amsterdammers afwijken van migranten. Binnenkort worden de eerste resultaten van dit onderzoek verwacht.

Neolokaliteit en singles

Ondertrouwregisters vormen dus – zeker wanneer zij bewaard zijn gebleven voor een lange periode, een grote hoeveelheid personen betreffen en, zoals in het geval van Amsterdam, rijk aan sociaaleconomische gegevens zijn – een interessante bron om zaken rondom huwelijksprak-

tijken en de historische ontwikkelingen hierin door de tijd heen te onderzoeken. Om te kunnen toetsen in hoeverre een ander belangrijke kenmerk van het EMP, neolokaliteit, gangbaar was in de vroegmoderne Nederlanden, moeten we terugrijpen op bronnen die inzicht geven in de samenstelling van huishoudens, bijvoorbeeld belastingkohieren (zoals hoofdgeldenregisters of volkstellingen). Uit studies naar dergelijke bronnen blijkt dat ten tijde van de Republiek in verschillende regio's getrouwde kinderen meestal niet introkken bij hun ouders. Mensen leefden daardoor in relatief kleine huishoudens, bestaande uit maximaal twee generaties (ouder(s) met kinderen). Onderzoek naar de situatie in vroeg-zeventiende-eeuws Leiden en omliggende dorpen heeft bijvoorbeeld aangetoond dat zogenaamde *extended households* (huishoudens bestaande uit meer dan twee generaties) zeer zeldzaam waren. Slechts in 2 procent van de huishoudens was er sprake van een *extended household*, terwijl daarentegen 75 procent van alle huishoudens bestond uit een

'nucleaire kern' – hieronder rekenen we alle huishoudens die bestonden uit een getrouwd of verweduwd hoofd van het huishouden met een echtgenoot en/of kinderen, maar ook alleenwonenden. De overige 23 procent van de huishoudens bestond uit families uitgebreid met verdere verwanten (tantes, ooms, neven, nichten), inwonend dienstpersoneel of kostgangers. Uit ander onderzoek weten we dat ook in andere Hollandse regio's huishoudens bestaande uit meerdere generaties destijds niet vaak voorkwamen; een uitzondering vormden de meer oostelijke regio's van de Nederlanden, en dan met name Overijssel. Een ander kenmerk dat Hajnal noemde als typerend voor het EMP, namelijk het relatief grote aantal mannen en vrouwen dat helemaal niet trouwde, is eveneens terug te zien in de vroegmoderne Nederlanden. Hoewel singles als groep een stuk lastiger in het vizier te krijgen zijn (ze laten immers per definitie geen sporen na in (onder)trouwregisters en treden

niet op als ouders in doopregisters), hebben verschillende studies kunnen aantonen dat met name in stedelijke gebieden het aandeel ongetrouwde personen kon oplopen tot wel 25-30 procent; dit percentage gold zowel voor mannen als vrouwen. Wanneer we deze percentages vergelijken met gebieden elders in Europa, zoals Italië of elders in de wereld, bijvoorbeeld China, was het aandeel alleenstaanden in de vroegmoderne Nederlanden uitzonderlijk hoog.

Gevolgen van het EMP

Demografische structuren staan niet op zichzelf, maar hebben altijd belangrijke sociale, economische, en culturele gevolgen, en dat geldt zeker ook voor het EMP. De afgelopen jaren is er een belangrijk wetenschappelijk debat gaande onder historici en economen over de mogelijke gevolgen van ons huwelijksgedrag op verschillende terreinen, zoals economie, levensverwachting, et cetera. Sommige historici stellen dat het EMP een sterke bijdrage heeft geleverd aan het economische succes van Europa, en dan met name de hoge investeringen in menselijk kapitaal en de steeds sterkere positie van Noordwest-Europa in de wereld (de zogenaamde 'rise of the West') in de negentiende eeuw.

Zo vermoeden onderzoekers dat er een relatie bestaat tussen het EMP en het relatief hoge scholingsniveau in de vroegmoderne Nederlanden. De hoge huwelijksleeftijd zorgde ervoor dat jongeren en jongvolwassenen de gelegenheid hadden om arbeidservaring op te doen, zich te scholen en allerlei vaardigheden te ontwikkelen voordat zij een gezin stichtten. Jonge mensen in de leeftijd van 12 tot 25 jaar werkten vaak als dienstbode, knecht, of als leerling bij een meester en verdienden daarmee hun geld.

Bovendien, zo stelden Tine De Moor en Jan Luiten van Zanden in 'Girlpower', zou het geringe verschil in huwelijksleeftijden tussen man en vrouw van invloed zijn geweest op de algehele positie van vrouwen en vooral ook op de machtsbalans binnen relaties. Wanneer een man van 30 trouwde met een meisje van 16 (zoals in Zuid-Europese regio's niet ongebruikelijk was) zullen de onderlinge verhoudingen anders gelegen hebben dan bij partners van gelijke leeftijd. In vroegmoderne prenten, liederen en rijmpjes werd sterk het idee benadrukt dat er een vriendschapsband diende te bestaan tussen partners. Man en vrouw moesten elkaar kunnen helpen en ondersteunen, aldus Jacob Cats (1577-1660) in zijn boek

Houwelick uit 1625. Daarvoor was een zekere mate van gelijkheid nodig en een te groot leeftijdsverschil droeg daar niet aan bij. Ook het tegendeel van dit ideaal, de zogenaamde 'ongelijke liefde', een huwelijk tussen een oude en jonge partner, was een terugkerend thema in literatuur en op afbeeldingen, waar een dergelijke liefde werd veroordeeld als dwaas gedrag. Overigens zijn niet alle onderzoekers het eens met de stelling van De Moor en van Zanden – voor artikelen over dit onderwerp verwijzen we graag naar de suggesties onderaan dit artikel. Een ander maatschappelijk gevolg van het EMP heeft betrekking op de verhouding tussen generaties. Enerzijds zal het hebben van een eigen huishouden hebben bijgedragen aan een grotere zelfstandigheid van jonge koppels en een kleinere invloed van hun (schoon)ouders op het reilen en zeilen van hun gezinnen. Anderzijds had deze situatie ook negatieve gevolgen. In gebieden met neolokaliteit waren huishoudens over het algemeen kleiner en daarmee ook kwetsbaarder. Hulpbehoevende ouderen konden minder makkelijk terugvallen op hun getrouwde kinderen omdat deze op een andere lokale woonden, die zeker niet altijd op loop-

En oude man en zijn jonge liefde worden bespied, door Jan Massijs.
Foto RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag

Omdat familiehulp in West-Europa niet altijd vanzelfsprekend was, werden andere oplossingen gezocht die dit tekort aan hulp moesten compenseren

'Le Compliment ou la matinée du jour de l'an'. Op Nieuwjaarsdag ontmoet een jongetje met zijn vader en moeder zijn grootouders. Prent van Philibert-Louis Debucourt, 1787.

Coll. Rijksmuseum, Amsterdam

afstand was. Omdat familiehelp dus niet altijd vanzelfsprekend was, werden andere oplossingen gezocht die dit tekort aan hulp moesten compenseren. Via de kapitaalmarkt, die zich in de Nederlanden al vroeg behoorlijk ontwikkeld had, spaarden men onder andere via lijfrentes om zich zo goed mogelijk voor te bereiden op de oude dag. Vanuit de kerk en de stedelijke overheid werden sociale voorzieningen opgezet voor hulpbehoevenden, zoals oudemannenhuizen, oude vrouwenhuizen, en hofjes voor ouderen, en allerlei zeventiende- en achttiende-eeuwse tussenvormen, inclusief historische varianten van "Tafeltje-dek-je". Het bestaan van dergelijke voorzieningen betekende uiteraard niet dat iedereen hier gebruik van maakte en kinderen geen enkele rol speelden in de zorg voor hun ouders. Het bestaan van voorzieningen leidde echter wel tot een grotere onafhankelijkheid van generaties

en een verbreding van het keuzepalet aan oplossingen die beschikbaar waren om problemen en uitdagingen gedurende de levenscyclus het hoofd te kunnen bieden. Al met al is onze hoge huwelijksleeftijd in Nederland niets nieuws. We trouwen al eeuwen op relatief hoge leeftijd en dit demografische gedrag lijkt belangrijke gevolgen te hebben voor de manier waarop we onze samenleving door de tijd heen hebben ingericht en voor de verhouding tussen generaties. Die gevolgen zijn voor het grootste deel positief. Even wachten met trouwen kan soms zeker geen kwaad! •

René van Weeren en Anita Boele werken bij de Universiteit Utrecht in het onderzoeksteam Institutions for Collective Action

Verder lezen

Zie voor meer informatie over het onderzoeksteam, het project 'Ja ik wil!' en publicaties over het thema de website collective-action.info en collective-action.info/ja-ik-wil. Dit project maakt deel uit van het onderzoeksprogramma 'Nature or nurture. A search for the institutional and biological determinants of life expectancy in Europe during the early modern period' (projectnummer 276-53-008), dat (mede)gefinancierd is door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek.

Belangrijke publicaties binnen het huidige debat over het EMP zijn: S.

Carmichael, A. de Pleijt, J.L. van Zanden en T. De Moor, 'The European Marriage Pattern and its measurement', *Journal of economic history* 76, afl. 1 [2016] 196-204; T. De Moor en J.L. van Zanden, 'Girl power: the European Marriage Pattern and labour markets in the North Sea region in the late medieval and early modern period', *The economic history review* 63, afl. 1 [2010] 1-33; T. Dennison en S. Ogilvie, 'Does the European Marriage Pattern explain economic growth?', *Journal of economic history* 74, afl. 3 [2014] 651-693. Zie ook: A. Boele, A. Bouman en T. De Moor, 'Commerciële huishoudens? De gevolgen van het Europese huwelijkspatroon en de inzet van niet-familiale hulp als overlevingsstrategie voor ouderen in het vroegmoderne Holland (casus: Leiden)', in: I. de Vos, K. Matthijs en B. Van de Putte, *Kwetsbare groepen in/en historische demografie. Historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland* (Leuven-Den Haag 2014) 21-46; D. Haks, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw: processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven* (Assen 1982); D. Herlihy en C. Klapisch-Zuber, *Tuscans and their families: a study of the Florentine castato of 1427* (New Haven-Londen 1985); D.J. Noordam, *Leven in Maasland. Een hoogontwikkelde plattelandsamenleving in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw* (Hilversum 1986); J. Zuiderduijn en T. de Moor, 'Spending, saving, or investing? Risk management in sixteenth-century Dutch households', *The economic history review* 66, afl. 1 [2013] 38-56.